

**Energiamajanduse arengukava
aastani 2035 keskkonnamõju
strateegilise hindamine
LISA 6 KSH aruande eelnõu
avalikustamisel laekunud KSH-d
puudutavad seisukohad ja
vastused**

jaanuar 2025

Avalikustamisel laekus ettepanekuid lisaks keskkonnamõju strateegilisele hindamisele ka muude mõjude hindamisele ning arengukavale endale.

Käesolevas dokumendis on vastused üksnes keskkonnamõju strateegilisele hindamisele. Ülejäänud ettepanekutele vastatakse eraldi ajakava alusel.

ETTEPANEK	VASTUS
TMV GREEN 22.11.2024	
<p>Ettepaneku viia ENMAK 2035 KSH raames läbi tundlikkuse analüüs täiendavale versioonile:</p> <p>1. Stsenaarium, milles meretuul on täielikult asendatud maismaatuulega. Analüüs annaks ülevaate stsenaariumist kui maismaatult lisanduks seni arvestatust 50-100% rohkem ja meretuult ei tuleks. Täna on arenduses ja planeeringutega juba poole peale jõudnud projektide maht kokku ca 2x suurem kui 3000 MW. Selle stsenaariumi juures on oluline hinnata kuidas see mõjutaks võimalust elektrienergiat toota ilma tootmise subsideerimiseta – selgituseks, et kui turul ei ole palju kõrgelt subsideeritud tootmist, siis see suurendab ilma toetuseta projektide konkurentsivõimet, mis kokkuvõttes on riiklikes ja lõpptarbijate huvides.</p>	<p>Arvestatud osaliselt.</p> <p>Mõjude hindamises lähtutakse ENMAK koostatud stsenaariumitest ja KSH programmist. Mõjude hindamise konsultandid ise stsenaariumeid välja ei tööta. Tundlikkuse analüüs subsiidiumide vajaduse välja selgitamiseks pole KSH ülesanne. Toetuste vajadus ja maht täpsustatakse taastuvelektri vähempakkumiste tingimuste koostamise käigus. Taastuenergia tasu sõltub tarbimise mahust ja välja antud toetustest mitte keskmisest hinnast. Kuid kaudselt neid võib seostada.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>Keskkonnaamet 09.1.2024 nr 6-5/24/9041-4</p>	
<p>5. KSH aruande lk 19-20 on kirjas: „Natura asjakohane hindamine leidis, et ENMAK 2035 arengukava rakendamisel puudub ebasoodne mõju Natura 2000 võrgustikule ja selle terviklikkusele ning puudub vajadus Natura võrgustiku kaitsest lähtuvalt muuta kavas ettenähtut. Arengukava rakendamine toob kaasa kaudse positiivse mõju läbi energiasäästu, -tõhususe ja kliimaneutraalsuse eesmärkide poole liikumise. Läbiviidud hindamise tulemusel võib aga kõikide ENMAK 2035-ga suunatavate energiataristu objektide osas Natura alade mõju vältimise ja minimeerimise kontekstis välja tuua järgmised meetmed, millega on vajalik arvestada ENMAK 2035 rakendamisel järgmistes etappides (planeeringute ja projektide läbiviimisel):</p> <ul style="list-style-type: none"> ENMAK 2035 suunatavate tegevuste rakendajal (energiataristu planeerimisel ja projekteerimisel) tuleb arvestada, et kavandatava tegevuse elluviimine ei tohi Natura 2000 alade kaitse-eesmärke kahjustada. Ebasoodsa mõju ilmnemise tõenäosust on võimalik ära hoida ning vähendada läbi keskkonnaaspektide arvestamise edasistes planeeringutes ja projektides ning vajadusel ette nähtud leevendusmeetmete rakendamisega. Õigusaktidest lähtuvalt tuleb arengukava elluviimisel tegevuste rakendajal igakordselt kaaluda tegevuse võimalikku ebasoodsat mõju Natura 2000 võrgustiku aladele ja vajadusel algatada keskkonnamõju hindamise menetlus ning viia läbi Natura hindamine vajalikus täpsusastmes.” <p>KSH aruande lk 21 on öeldud: „Eelnev Natura hindamise järelalus koos meetmetega integreeriti käesolevasse ENMAK 2035 dokumenti tagamaks nendega arvestamine edasistes etappides.”</p> <p>Palume täpsustada, kas antud suunis või meede on ümberlükkamatu? Mis juhtub, kui mõne konkreetse ENMAK 2035 eesmärke täitva konkreetse projekti planeerimisel ja Natura hindamisel jõutakse järeldusele, et asukoha valikuga ei ole võimalik Natura alasid või nende kaitseväärtusi vältida ning kaasnevaid mõjusid muul viisil leevendada ning järeldub, et projektiga kaasneb ebasoodne mõju mõne Natura ala kaitse-eesmärkidele ja terviklikkusele? Kuidas käitutakse, kui projektil aktsepteeritavad asukohaalternatiivid puuduvad ning menetluses tõendatakse loodusväärtuste kaitse eesmärki ületav ülekaalukas avalik huvi, mis võimaldaks erandkorras kaaluda loodusväärtuste kahjustamist ning kahjustuste hüvitamist? Võib prognoosida, et tõenäoliselt kõikide lähiajal kavandatavate elektri (või perspektiivis gaaside, nt vesiniku) maismaa- ja mereühenduste puhul ei õnnestu Natura alasid ja nende kaitseväärtusi vältida ning olemasoleva teabe baasil ei saa välistada, et kõik mõjud oleks projektipõhiselt leevendatavad (see loomulikult selgub konkreetsete projektide mõjude hindamisel). Kuid kas sellisel juhul oleks konkreetne projekt põhimõttelises vastuolus ENMAK 2035-ga? Palume selgitada.</p>	<p>Selgitame, et Natura võrgustiku kaitse puhul on esmatähtis, et Natura alasid ja nende kaitse-eesmärke ei kahjustataks. Natura hindamine ENMAK 2035+ arengukava täpsusastmes ei tuvastanud ebasoodsat mõju ehk arengukavas ei nähtud ette midagi, mille puhul oleks ette näha Natura võrgustiku vältimatu kahjustamine. Mõju Naturele tuleb siiski kaaluda ka järgmistes etappides (nt mõne konkreetse projekti planeerimisel) viies asjakohasel juhul läbi vajalikus täpsusastmes Natura hindamine. See tähendab muuhulgas, et leevendamatu ebasoodsa mõju tekkimisel on projekti elluviimine võimalik vaid erandkorras ning selleks on ette nähtud Natura erandi menetlus, mis sisaldab ka mõjude kompenseerimist. Põhimõttelist vastuolu taolistel projektidel ENMAK 2035ga ei ole, kuna mõlemal tasandil tuleb Natura mõju kaaluda: ENMAKi tasandil on seda juba tehtud ning ette on nähtud ka järgnevates etappides Natura mõju kaalumise. Oluline on igal tasandil lähtuda Natura kaitse ja hindamise põhimõtetest.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>6. KSH aruande lk 32 on märgitud: „Kohati võib esineda vastuolu erinevate keskkonnamärgide vahel: näiteks ENMAK 2035 panustab nt ühe KEVADe keskkonnamärgi täitmisse ja tekitab sealjuures probleeme teise keskkonnamärgi saavutamisel. Kõige paremini iseloomustab sellist vastuolu KEVADe üldeesmärk: puhta ja elurikka keskkonnaga Eesti. Rohepöörde eesmärk on puhtam keskkond (sh kasvuhoonegaaside vähendamine), et piirata elurikkuse kadu. Samas toob puhta energia tootmine endaga kaasa maakasutuse muutusi (nt tuulikute ja päikeseparkide rajamine) ning häiringud elustikule (tuulikute mõju linnustikule ja veekeskkonnale).“ Lk 33 on hinnatud, et ENMAK 2035-ga plaanitud maavõtt on siiski teostatav nii, et ei seata ohtu KEVAD eesmärkide saavutamist.</p> <p>Leiame, et senisest paremini võiks (taastuv)energeetika sektor aidata kaasa KEVAD eesmärkide täitmisse ja elurikkuse kriisi leevendamisse, kui taristu kavandamisel liigutaks senisest olulise kahju vältimise põhimõttest järgmisse faasi, st põhimõttesse, et taastuvenergeetika suurtaristu oleks kokkuvõttes elurikkusele positiivse mõjuga³, mis tähendab muu hulgas lisaks oluliste negatiivsete mõjude vältimisele ka vähemoluliste mõjudega tegelemist, sh tekkivate kahjustuste hüvitamist. Näiteks on mõned suured energiakompaniid väljendanud põhimõtet kujundada lähituleviku suuremad taastuvenergeetika arendused elustikule summaarselt positiivse mõjuga tegevusteks⁴. ENMAK 2035 ja KSH aruanne võiks anda soovitusi ka Eestis antud põhimõtte rakendamise suunas liikumiseks. Hulgaliselt praktilisi näiteid selle põhimõtte rakendamiseks on leida Tartu Ülikooli koostatud töös „Päikese energijaamade mõjust olulisematele elupaikadele, ökosüsteemidele ja peamistele liigirühmadele ning Eestisse sobivad leevendusmeetmed“⁵, mida on KSH aruandes ka kasutatud (kuid pigem seotud meetmega eelistada päikeseparkide rajamiseks inimtegevuse poolt juba rikutud alasid, mida tuleb kindlasti pidada esmaseks eelistuseks).</p>	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>ENMAK eesmärk on siiski energiamajanduse arendamine. ENMAK ülesanne on mitte vastuollu minna looduskeskkonna strateegilistes planeerimisdokumentides püstitatud eesmärkidega. See ülesanne on täidetud. Ambitsioonikamad looduskeskkonna eesmärgid tuleb püstitada looduskeskkonda puudutavates strateegilistes planeerimisdokumentides. Antud juhul on probleemiks ka asjaolu, et isegi KEVAD ei ole jõustatud strateegiline dokument. Rääkimata veel ambitsioonikamate eesmärkidest.</p>
<p>7. KSH aruandesse on lisatud tabel 5, mille kohta märgime järgmist:</p> <p>Lk 68 on hinnatud nii maismaa kui avamere tuuleparkide rakendamise võimalikke mõjusid. Käsitlus on lakooniline. Näiteks tuleks Keskkonnaameti hinnangul mõlema tehnoloogia puhul märkida ära ka maahõivet. Eriti on see oluline meretuuleparkide puhul, kuna tuulikute ning nende kaabelduse rajamisel hävinevad või saavad häiritud merepõhja elupaigad, merepõhja terviklikkus on aga mere hea keskkonnaseisundi piiritlemise üheks tunnuseks, antud teemat on käsitletud ka KSH aruandes kasutatud Eesti merestrategie meetmekava KSH aruandes (alaptk-s 5.2.3).</p>	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>Meretuuleparkide maavõtt. Maavõttu on kirjeldatud KSH lisas 1. Oluline on teada, et tegelik maavõtt sõltub valitavast tuulikutüübist, mida hetkel teada ei ole. Meretuuleparkide võimalikku mõju on sedastatud KSH peatükis „7.2 Euroopa liidu elurikkuse strateegia aastani 2030“ ja peatükis „8.2 Mõju looduskeskkonnale“.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>Samuti on ekslikult väidetud, et vanandatud koldetuhka kasutatakse põllumajanduses. Ekspert on selle väite tõestuseks lisanud viite keskkonnavalua taotlusele, kus on taotletud koldetuha ringlussevõttu. Esmalt tuleb välja tuua, et taotlusele viitamine on ebakorrekne, sest jäätmete käitlemiseks annab õiguse keskkonnavalua, mitte esitatud taotlus. Keskkonnaamet ei pruugi taotletavat tegevust lubada. Teiseks tuleb välja tuua, et ekspert ei ole vahet teinud erinevatel tuhkadel – viidatud taotluses on soovitud biomassi põletamisel tekkivate tuhkade (jäätmekoodid 10 01 01 ja 10 01 03) ringlussevõttu, mitte jäätmepõletuse tulemusel tekkinud koldetuha (jäätmekood 19 01 12) ringlussevõttu. Iru jäätmepõletusjaamas tekkivat koldetuha ei ole võimalik põllumajanduses taaskasutada.</p>	<p>Arvestatud osaliselt.</p> <p>Ekspert jääb siiski enda juurde, et jäätmetekkele negatiivne mõju puudub, kui jääde leiab teisest kasutust. Formaalselt tekib vaheetapis küll jääde, kuid see taaskasutatakse. Jäätmetekkele avalduks negatiivne mõju juhul, kui biomassi kasutuselevõtu tõttu kasvaks taaskasutust mitte leidva jäätme kogus.</p> <p>Ekspert ei ole väitnud, et kõik biomass põletatakse Iru tehases. Tabelis 5 on toodud järgmised faktid:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 2024, põletati energia saamiseks 324 tuhat t jäätmeid. • Eestis on kümme tehist jäätmete põletamiseks. • Iru näitel muutub jäätmete põletamisel 35% tuhaks. • Seega tuhka tekib 113 tuhat t. <p>Tabeli 5 jäätmeid puudutaval real tehti täiendusi, et tekst oleks selgemini arusaadav ja lisati ajakohasem info. Iru elektrijaama keskkonnavaruande põhjal ei pea siinse ettepaneku tegija väide paika justkui oleks elektrijaamas 2022. aastal põletatud jäätmeid 238 tuhat tonni. Elektrijaama enda kinnitusel oli see kogus 216 tuhat tonni.</p> <p>Tuha taaskasutamist puudutavat osa aruandes muudeti. Eesti Energia keskkonnavaruande põhjal Iru elektrijaama tuhasta enamust taaskasutati.</p>
<p>Maaküte: Ekspert leiab, et maakütte kasutamisel ei ole jäätmetekkele olulist mõju ette näha, kuid tegelikult kasutatakse maakütte puhul sarnaseid seadmeid kui õhk-õhk tüüpi soojuspumbad ning seetõttu on ka mõju jäätmetekkele sarnane õhk-õhk tüüpi pumpadega.</p>	<p>Arvestatud</p> <p>Maakütte osale tabelis 5 lisati sama tekst, mis on toodud õhk-õhk osas.</p>
<p>Biogaasi katlad: Ekspert kasutab mõistet „praak“. Soovitame kasutada mõistet „kääritusjääk“ või „digestaat“. Ekspert on eeldanud, et kääritusjäägi (praaga) realiseerimine on teostatav suuremate probleemideta. Soovitame arvestada sellega, et juhul kui kääritusjääk tekib jäätmete kääritamisest, peab kääritusjääk vastama kehtestatud nõuetele. Kui kääritusjääk nõuetele ei vasta, tuleb seda käsitleda jäätmena ning selle edasiseks kasutamiseks tuleb taotleda keskkonnavalua – sellisel juhul ei ole kasutamine enam „teostatav suuremate probleemideta“.</p>	<p>Arvestatud osaliselt.</p> <p>Jäätmetest kääritusjäägi realiseerimisel (jäätmestaatuse lakkamine) võib detailide olla nüansse, kuid suures pildis on see siiski teostatav. Vastavat osa tabelis 5 täiendati.</p> <p>Sõna „praak“ asendati sõnaga „kääritusjääk“.</p>
<p>Terviseamet 09.12.2024 nr 9.1-1/24/11756-2</p>	
<p>Juhime tähelepanu KSH aruandes lk 60 toodud tuuleparkidega seonduvale: „ENMAK 2035-ga kaasnevatest võimalikest mõjudest on veel märkimisväärne peamiselt tuulikutega kaasnev häiring nagu müra, vibratsioon, visuaal. Tervisekahjustuste vältimiseks on kehtestatud normid.“ Kehtestatud normväärtused ei tohi olla ületatud tuuleparkide puhul. Tervisekahjustuste vältimiseks kehtestatud vastavate normväärtustega tuleb tuuleparkide planeerimisel arvestada.</p>	<p>Fakt on võetud teadmiseks.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>Eesti Elektritööstuse Liit 09.12.2024 nr 1-12/24-2</p>	
<p>1.1 ENMAK-i, kui eraldiseisva strateegilise arengudokumendi (mitte)vajadusest ENMAK-i KSH eelnõu kohaselt (lk 7) on ENMAK 2035 sisendiks riiklikule energia- ja kliimakavale (REKK) aastani 2030. Võttes arvesse antud eesmärki ollakse ENMAK-i koostamisega hiljaks jäänud, sest REKK on juba ammu valmis. Antud konteksti arvesse võttes on küsitav, et kas eraldiseisev ENMAK on mõistlik, meie arvates piisaks ka uuendatud REKK-ist. Liit on seisukohal, et mida vähem on riigil erinevaid ja potentsiaalselt üksteisega konfliktseid arengukavasid, seda vähem oleks bürokraatiat. KSH koostajad ei ole sellele vastuolule üldse tähelepanu pööranud.</p>	<p>REKK 2030 on koostatud ja ajakohastatakse vastavalt EL 2018/1999 nõuetele ja raamistikule lisas 1 EUROOPA PARLAMENDI JA NÕUKOGU MÄÄRUS (EL) 2018/ 1999, - 11. detsember 2018, - milles käsitletakse energialiidu ja kliimameetmete juhtimist ning millega muudetakse Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrusi (EÜ) nr 663/ 2009 ja (EÜ) nr 715/ 2009, Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiive 94/ 22/ EÜ, 98/ 70/ EÜ, 2009/ 31/ EÜ, 2009/ 73/ EÜ, 2010/ 31/ EL, 2012/ 27/ EL ja 2013/ 30/ EL ning nõukogu direktiive 2009/ 119/ EÜ ja (EL) 2015/ 652 ning tunnistatakse kehtetuks Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 525/ 2013 REKK 2030 ei ole siseriiklik strateegiline planeerimisdokument §31 Keskkonnamõju hindamise ja keskkonnajuhtimissüsteemi seadus–Riigi Teataja tähenduses, mistõttu ei saa seda menetleda valdkonna arengukavana riigieelarvestrateegia mõistes vastavalt määrusele Valdkonna arengukava ja programmi koostamise, elluviimise, aruandluse, hindamise ja muutmise kord–Riigi Teataja. REKK 2030 keskendub Euroopa Liidu 2030. aasta energia- ja kliimapolitika eesmärkide ja meetmete täitmise kirjeldamisele, kuid ENMAK 2035 eesmärk on kavandada energiapoliitika tagamisega seotud eesmärgid ja tegevused aastani 2035 üleminekul kliimaneutraalsele majandusele. Seetõttu pole kahte erinevat, Euroopa Liidu regulatsioonist (REKK 2030) ja Eesti õigusaktidest (ENMAK 2035) tulenevat arengudokumenti omavahel integreeritud. Järgmise kümnendi arengudokumentide koostamisel võiks seda võimalust uuesti kaaluda.</p>
<p>1.2 ENMAK-is esitatud visiooni vastavusest säästlikkuse põhimõtetele ja erinevate mõjude omavaheliste seoste hindamisest Keskkonnamõju hindamise ja keskkonnajuhtimissüsteemi seaduse § 31¹ sätestab keskkonnamõju strateegilise hindamise eesmärgid, mille hulka kuulub ka näiteks säästva arengu edendamine. Sama seaduse § 40 kohaselt peab KSH aruanne sisaldama erinevate mõjude omavahelisi seoseid. Just säästva arengu edendamise ja erinevate mõjude omavaheliste seoste hindamisel näeb Liit KSH aruandes mitmeid vajakajäämisi.</p>	<p>Arvestatud. Peatükis „8.1 Stsenaariumide seos tötamme mõõdikutega“ on selgitatud, et erinevate mõjude omavahelise seose kirjeldamiseks on kasutatud tötamme mõõdikuid.</p>
<p>II. Kommentaarid ja küsitavused KSH-s esitatud teksti kohta 1. Tiitelleht: tiitellehelt ilmneb, et KSH on koostatud 2024. aasta augustis, samas kui ENMAK-i eelnõu kannab 13.11.2024 kuupäeva. Kas koostatud KSH on üldse adekvaatne võttes arvesse, et ENMAK-i eelnõu dokumenti on pärast KSH koostamist muudetud?</p>	<p>KSH eksperdi vastus: KSH ja ENMAK tõesti ei kõnni kronoloogiliselt ühte jalga samas iga uuenev ENMAK versioon peab arvestama KSH-s tehtud ettepanekuid. Seetõttu ei ole põhimõttelist vastuolu. Kliimaministeeriumi vastus: ENMAK 2035 eesmärkides ja kavandatud tegevuste kirjeldustes olulisi muudatusi ei tehtud, vaid koostati eelnõule kokkuvõtte ja täpsustati prognoose. Vajadus KSH aruande täiendamisele puudus.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>3. LK 15: Kogu mõjude hindamise väljundiks ei ole mingi kindla lahendusvariandi (alternatiivi) valimine vaid ENMAK 2035 raames välja töötatud tehnoloogiate ning poliitikainstrumentide mõjude kirjeldus. Millised tehnoloogiad on ENMAK-i raames välja töötatud? Liidul ei ole õnnestunud tuvastada mitte ühtegi ENMAK-i raames väljatöötatud tehnoloogiat.</p>	<p>Arvestatud. Konkreetses kohas sõnastus parandati. Sõnapaari „välja töötatud“ asemel kasutati sõna „arvestatud“.</p>
<p>4. Lk 24: Roheleppe ja selle poliitikapaketi eesmärkide täitmist võib aga negatiivselt mõjutada põlevkivitööstus ja selle kaalukalt suuremahuline KHG heide. 2022. aastal moodustas seitsme põlevkivitööstuse (Eesti Elektri jaam, Balti Elektri jaam, Auvere Elektri jaam, Enefit Õlitööstus, VKG Oil Petroter-3000 tehas, OÜ VKG Energia Põhja SEJ, Kiviõli Keemiatööstuse OÜ) heide 8 miljonit tonni CO₂ekv (64,5% energeetika koguheitest). Põlevkivitööstuse heite vähendamise trajektooriid ja meetmed vajavad täpsemat, selgemat ja läbipaistvamat käsitlemist ja esitust, seda ka eraldi osade ja lõikudena. Kui 2022. aastal moodustas Enefit Powerile kuuluva kolme elektri jaama CO₂ heide 5,79 mln tonni, siis 2023. aastal vähenes see auditeeritud andmete põhisel 2,45 mln tonnini. Seega, ühe aastaga vähenes kolme käitise heide 3,35 mln tonni võrra. 2024. aastal on heide vähenemine jätkunud ja 2024. aasta prognoositavaks väärtuseks saab olema ca 1,45 mln tonni ehk ca 4,34 mln tonni vähem, kui 2022. aastal. See on rohkem, kui pool põlevkivitööstuse 2022. aasta koguheitest. Kuna KSH-s on kasutatud nii 2023, kui 2024. aastal väljastatud materjale, siis tekib küsimus, et miks KSH koostajad ei kasutanud Keskkonnaameti kodulehel avalikkusele kättesaadavaid materjale, mis olid kättesaadavad juba 2024. aasta kevadel: https://keskkonnaamet.ee/sites/default/files/documents/2024-10/ELi%20HKSi%20k%C3%A4itiste%20ja%20lennunduse%20nimekirja%20heitkogused%20ja%20vastavusseisund%204.%20kauplemissperiood.pdf Oleme seisukohal, et põlevkivitööstuse heite vähendamise trajektoore ja meetmeid ENMAK-is täpsemalt käsitlema ei peaks, selle jaoks on palju sobivam kliimakindla majanduse seadus. Kui nimetatud trajektoore ja meetmeid hakatakse erinevates dokumentides kirjeldama, siis on vältimatud ka konfliktide tekkimine nende erinevate dokumentide vahel.</p>	<p>Mitte arvestatud. Andmestikis tuginetakse värskemale 2024. aasta märtsis avaldatud riiklikule kasvuhoonegaaside (KHG) heite inventuurile. Põlevkivitööstusel on domineerivalt oluline kaal mitte ainult energeetikasektori, vaid tervikuna Eesti KHG heites, mida on Eesti kohustunud rahvusvaheliste lepete, EL ja Eesti seaduste kohaselt vähendama. Oluline on luua ENMAKis selgus põlevkivi kui kütuse ja energiakandja tootmisest elektri-soojusenergia ja kütuste tootmise ning tarbimiseni energia- ja süsinikubilansis, mis on terviklik ja selge. Kliimakindla majanduse seaduse eelnõu ver dets 2024 § 28 (2) väljendab heitkogust vähendamist valdkondlikus üldistuses järgnevalt: "...heitkogust vähendatakse 2022. aasta heitkogusega võrreldes järgmiselt: 1) 2030. aastaks 37%; 2) 2035. aastaks 45%; 3) 2040. aastaks 84%."</p>
<p>6. Lk 30: Metsanduse arengukava 2021-2030 eelnõu. KSH-s ei peaks käsitlema arengukavade eelnõusid. Eelnõud ei ole kinnitatud dokumendid ja neis sätestatud ei saa käsitleda ametliku informatsioonina.</p>	<p>Mitte arvestatud. KEVAD ja Metsanduse arengukava käsitlemine lepiti kokku KSH programmi koostamise etapis. Ekspert on üldjuhul nõus. Kuna aga looduskeskkonna eesmärkide seisukohast kipub eelnõusid arvestamata olema vaakum, siis eelnõud on järgmine parim asi. Need mingil moel kirjeldavad riigi liikumissuunda.</p>
<p>7. Lk 30-31: Kui ENMAK 2035 plaan toob endaga kaasa biomassi vajaduse kasvu (vt ENMAK peatükk 3), on seda teoreetiliselt võimalik mingis ulatuses katta ekspordi arvelt, kuid ka juba praegu täheldatakse biomassi defitsiiti. Biomassi defitsiiti Eestis ei ole. Küttepuude hinna langus viitab hoopis ülepakkumisele. Tõendamaks „biomassi defitsiiti“ on KSH koostajad viidanud ühele 2022. aasta märtsi ajalehe artiklile. See ei ole kuidagi tõsiseltvõetav käsitlus KSH koostajate poolt. Soovitame tõese info hankimiseks lugeda näiteks Erametsaliidu kvartaalseid raporteid: https://erametsaliit.ee/wpcontent/uploads/2024/11/puiduhinnad-2024-iii-kv.pdf</p>	<p>Mitte arvestatud. Artiklile viitamine on siiski asjakohane kuna selles tsiteeritakse ühe suurima biomassi tarbija hinnangut.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>8. Lk 31: Keskkonnavaldkonna arengukava 2030 eelnõu. KSH-s ei peaks käsitlema arengukavade eelnõusid. Eelnõud ei ole kinnitatud dokumendid ja neis sätestatud ei saa käsitleda ametliku informatsioonina.</p>	<p>Mitte arvestatud. Ekspert põhimõtteliselt nõustub kuid Keskkonnavaldkonna arengukava 2030 on lähim vaade sellele, mida riik võib soovida looduskeskkonna valdkonnas teha. Kuna KSH-s on välja toodud, et see arengukava on eelnõu, saab otsustaja võtta seisukoha, kas arvestab seal toodut või mitte.</p>
<p>9. Lk 35-36: Prognoositud on, et näiteks koobalti nõudlus võib kasvada 6 kuni 30 korda, samal ajal kui haruldaste muldmetallide nõudlus võib kasvada kolme kuni seitsmekordselt. Siinkohal tuleks märkida, et Eestis ei toodeta neid kõrgtehnoloogilisi seadmeid ja seega ei teki meie riigile otseseid tootmisest tulenevaid keskkonnamõjusid. Kuidas on asjakohane käsitleda ENMAK 2035 KSH's välisriikides toimuvat koobalti jms maavarade kaevandamist ja kõrgtehnoloogiliste seadmete tootmist? See on mitteesjakohane informatsioon.</p>	<p>Mitte arvestatud. Viidatud lausega sama lõigu lõpus on toodud teemakäsitlust põhjendav lause „<i>Sellised piiriülesed protsessid vajavad globaalset koostööd, et tagada jätkusuutlikud tootmis- ja tarneahelad, vähendamaks keskkonnamõjusid ka väljaspool Eestit.</i>”</p>
<p>10. Lk 86: Tuulikute võimaliku mõju vähendamiseks tuleb nende asukohad ette näha sobivatesse kohtadesse üle Eesti. Kuigi maakondlikel ja kohalike omavalitsuste tasanditel koostatakse tuulikute asukohavalikuid koos mõjude hindamisega, on tervikliku mõju hindamiseks ja leevendavate meetmete välja töötamiseks mõistlik läbi viia üleriigiline tuuleenergeetika planeering, millega lepitakse kokku piirkonnad, kus tuulikute püstitamine on kõige mõistlikum lähtudes looduskaitse ja inimkeskkonna vajadustest. Selle ettepaneku ellu rakendamine muudaks Eesti 2030. aasta taastuvelektri eesmärkide saavutamise võimatuks, sest kui praegu alustatakse üleriigilise tuuleenergeetika planeeringu läbi viimist, siis ei oleks ju võimalik arenduses olevaid projekte vajaliku kiirusega ellu viia. See ettepanek viitab, et ENMAK-i ja selle KSH koostamine on ajale jalgu jäänud ning ENMAK-it tegelikult vaja ei ole. Piisab REKK-i uuendamisest.</p>	<p>Mitte arvestatud. KSH ülesanne on probleemkohad välja tuua. Olemasolul ka välja pakkuda lahendused. Probleemi mitte välja toomist ei saa põhjendada asjaoluga, et lahendus puudub. Peatükis 11 Leevendavad meetmed, on seda teemat käsitlevas lõigus välja toodud ka lahendus kasutada probleemi lahendamiseks käimas olevat planeeringut Eesti 2050.</p>
<p>11. Lk 86: ENMAK plaan asendada põlevkivielektrijaamades põlevkivi biomassiga (puit), et ajutiselt tagada kliimaneutraalne juhitud elektrivõimsus, ei ole iseenesest halb mõte. Samas tuleb jälgida, et selline plaan ei mõjutaks Eestis välja kujunenud puidubilanssi nii, et tooks endaga kaasa surve täiendavate raiemahtude järgi. Põlevkivijaamades biomassi mahu suurendamine lisab täiendavat puidu nõudlust. Mida tähendab „<i>et selline plaan ei mõjutaks Eestis välja kujunenud puidubilanssi nii, et tooks endaga kaasa surve täiendavate raiemahtude järgi</i>”? Esiteks umbes pool Eestis toodetavast energeetilisest puidust eksporditakse välisriikidesse. Kas antud juhul on peetud silmas, et energeetilise puidu eksport Eestist välja ei tohi väheneda? Teiseks, energeetilise puidu turg on konkurentsipõhine turg, kas KSH koostajad teevad ettepaneku seda põhimõtet muuta? Kolmandaks, KSH koostajate viide täiendavatele raiemahtude võimalikkusele pole päris adekvaatne, sest riigi metsapoliitikat ei reguleerita mitte energeetilise puidu nõudlusega vaid raielubade väljastamisega.</p>	<p>Mitte arvestatud. 2022. aastal kodumaal tarbitud energiapuidu ja eksporditud energiapuidu suhe on 5:3¹. Eestis on seatud raiemahtudele aastane piirang. Samas on aga teada üldine loogika, et mida suurem tooraine (antud juhul biomass) nõudlus, seda suurem surve tooraine allikate järgi. Ekspert on nõus, et puidu turg on konkurentsipõhine ja nii peabki olema. Konkurentsipõhises turus aga nõudlus kasvatab hinda ja kasvatab huvi rohkem toota. Tootmisele (metsa raietele) on aga Eestis pandud limiit. Mõne aasta taguse energiakriisi ajal tõusis puitkütuste kasutamine. See omakorda tõstis energiapuidu hinda paberipuidu hinnaga sarnaseks. See tähendas, et paberipuidule lisandus konkureeriv nõudlus energiasektorist. See omakorda tõstab tooraine (puit) hinda ja tõstab ka eksporditavate toodete (majanduse mootor) hinda. Seega igal juhul tuleb turul plaanitavate suurte muutuste korral olla tähelepanelik.</p>

¹ Sirkas, F. 2024. Puidubilanss. Ülevaade puidukasutuse mahust 2022. aastal. Keskkonnaagentuur. Skeem 6.

ETTEPANEK	VASTUS
<p>12. Lk 86-87: Eesmärk 55% raamistikus on seatud EL heitkogustega kauplemise süsteemi (HKS) sektoris, kuhu kuulub suurenergeetika ning mida suures osas käsitleb ENMAK, kehtib Eesmärk 55 raamistikus aastaks 2030 heitkoguste vähendamise üle-euroopaline sihttase -62% võrreldes 2005. aastaga. Sellesse eesmärki panustamine sõltub väga suurel määral põlevkivienergeetikast ja selle vähendamistrajektorist. Samuti puudutab ENMAKi jõupingutuste jagamise määruse (JJM) sektorites heite vähendamise riiklik kohustus aastaks 2030 -24% võrreldes 2005. aastaga, aga tänaste suundumuste ja meetmekavade järgi küündib vähendamine ainult -11,4 protsendini. Nimetatud eesmärgi täitmisesse tuleb ENMAK-il panustada heite vähendamisega väikesemahulises energeetikas sh hoonete kohtküttes. Kuid olulisel määral sõltub JJM eesmärgi täitmine teistest sektoritest, transpordist, põllumajandusest ja jäätmetest. Seega tuleb ENMAK dokumendis käsitleda kohustuste jagamise tingimusi.</p> <p>Liidu hinnangul ei ole õiguslikult mittesiduv ENMAK sobiv tööriist KHG heitkoguste vähendamise kohustuste käsitlemiseks. Selle jaoks on sobiv kliimakindla majanduse seadus, kus seda juba kavandatakse. Kohustuste jagamise tingimuste käsitlemine erinevates dokumentides tekitab üksnes segadust ja tõenäoliselt ka konflikte erinevate dokumentide vahel.</p>	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>Heite vähendamise tingimusi tuleb väljendada detailsemalt väikesemahulise (soojus)energeetika kliimamõjude ja nende vähendamise osas, kuivõrd <u>Kliimakindla majanduse seaduse eelnõu ver dets 2024</u> Eesmärk 55 kohustuste detailsemat jaotust ENMAK eesmärkides ja sisus ei väljenda.</p>
<p>13. Lk 87: ENMAK peatükis 6.7 on küll toodud kompaktne kliimamuutuste kirjeldus, kuid pole aru saada, kuidas muutustega kaasnevate ohtudega arvestatakse ennetavalt ja pika-ajalises plaanis.</p> <p>Liit ei suutnud sellist peatükki ja nimetatud kirjeldust ENMAK-i eelnõust leida.</p>	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>Kliimamuutuste mõju Lisas 1 lk 35-36 osas 1.2.8 Kliimamõjude leevendamine ja kliimakohanemine vajab tugevamat ja täpsemat ilmastikusõltuvuse väljendust just üleminekul tuule- ja päikeenergeetikale, seda esiteks elektrienergia tootmistegurina suurenevas ilmasõltuvuses (ilmarežiimi juhuslikkuses vs kasutegur, tootlikkus), ja teiseks nendele arvukatele rajatistele, süsteemile tervikuna olulise mõjuna kliimariskide avaldumist ja vajadust kliimariske maandada (tuulikute eksponeeritus tormidele tuulisemates piirkondades, jõelammidel ja madalamatel aladel asuvate päikeseparkide üleujutusrisk, kuumalainetes ülekuumenemise ja tulvavihmade riskid jm). Väide "energiaressursside saadavust ning elektrienergia tootmist kliimamuutused märgatavalt ei mõjuta" ei päde. Kliimamuutused ei hõlma ainult pika-ajalist muutust, vaid ka nüüdiskliimas suurenevas mõjus ja riskides energiamajandusele.</p>
<p>14. Lk 87: Kliimapoliitika elluviimisel, millest kaalukas osa on energeetikal, peab arengute eesmärgistamiseks ja seireks lisama CO2 heite (vähendamise) juhtindikaatorina kolme tegevussuuna (elektrimajandus, gaasimajandus, soojusmajandus) jaotuses.</p> <p>Kas ENMAK on kliimapoliitika elluviimise arengudokument? Kui ei ole, siis on kaheldav ka pakutud indikaatorite lisamine.</p>	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>Kliimamõju on energiamajanduse olulisemaid keskkonnamõjusid. ENMAK üldeesmärk rõhutab lisaks kindlusele vastavust kliimapoliitikale: "Eestis on kindel ja kliimapoliitika eesmärkidega kooskõlas energiamajandus." Johtuvalt väärrib see seiret ENMAKi kolmeses elekter-gaas-soojus sisujaotuses.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>Eesti Taastuvenergia Koda 09.12.2024</p>	
<p>KSH aruande lk-l 42 olevas tabelis on öeldud: "ENMAK ei plaani taastuva energiaallikana hüdroelektrijaamasid (paisud tõkestavad jõgesid). See on ka õige, sest Eesti hüdroenergeetiline potentsiaal on madal". Hüdroenergia tootmise potentsiaal on Eestis 10 MW ja see on kulutõhus tehnoloogia. Palume seega täpsustada, et Eestis on olemasolevad hüdroelektrijaamad, mille säilimine tuleks ette näha, kuna need panustavad kliima-, taastuvenergia ja varustuskindluse eesmärkide täitmisse, ja nende poolt tekitatavate keskkonnamõjude leevendamiseks on olemas vastavad meetmed.</p>	<p>Mitte arvestatud. 2023. aastal moodustas hüdroenergia osakaal Eestis avalikkusele toodetud elektrienergiast 0,4% (24 GWh)². Ekspert on nõus, et iga olemasolev Wh on tähtis kuid teisest küljest pole põhjust nii väikest osakaalu üle tähtsustada. Eriti arvestades, et hüdroenergia mahtu kasvatada ei saa seadmata ohtu veekogude hea seisundi saavutamise eesmärki.</p>
<p>KSH aruande lk- 73 on öeldud, et "ENMAK ei ole ette näinud jõgedest hüdroenergia kasutamise tõstmist, seetõttu looduskeskkonnale täiendavat mõju ei põhjustata". Palume täpsustada, et hüdroenergia toodangu suurendamine ei tule alati looduskeskkonna arvelt. Nimelt saab energiatootmist laiendada hüdroelektrijaamade moderniseerimise ja tõhustamise kaudu, mistõttu võib siin ette näha siiski ka teatava tootmise tõusu ilma täiendava keskkonnamõjuta.</p>	<p>Mitte arvestatud Fakt on see, et ENMAK ei ole ette näinud hüdroenergia kasutamise tõstmist. Hinnang uuele tehnoloogiale, mis samast hüdroenergia kogusest toodab rohkem elektrit, on võimalik anda siis, kui see tehnoloogia on täpselt teada (nt kas toob endaga kaasa veevoolu pulseerimist, kas takistab kalade sattumist turbiini jne).</p>
<p>KSH aruande tabelis 2 lk-l 52 on omavahel võrreldud kaheksa erineva elektritootmise stsenaariumi, seal hulgas teostatamatute või ebarealistlike stsenaariumite elluviimise keskkonnamõju. Leiame, et tabel ei anna objektiivset ülevaadet ENMAK-i elluviimise keskkonnamõjust. Esiteks ei näe me põhjust kajastada tabelis kõrvuti teostatavaid ja teostatamatuid stsenaariume, kuna need ei ole tegelikult alternatiivid, mille vahel saaks realistlikult valida, ja neid ei ole seega võimalik võrrelda samadel alustel. Teiseks torkab silma, et tuumaenergia stsenaariumi ohtlike jäätmete tekkele on antud tabelis vähima negatiivse mõju hinnang. Juhime tähelepanu, et jäätmetekke puhul tuleks hinnata mitte ainult nende kogust, vaid ka ohtlikkust. Tuumajäätmed on ohtlikud ja suure keskkonnamõju ja -riskiga vaatamata sellele, et neid tekib vähe. Samuti tuleks arvestada, et tuumajäätmete lõppjäätmete ladestamise lahendusi ei ole olemas. Kolmandaks leiame, et ENMAK-i elluviimise keskkonnamõju tuleks võrrelda eelkõige tänase olukorraga, kuna arengukava eesmärk on ju parandada praeguse elektritootmise keskkonnamõju. Seega teeme ettepaneku eemaldada tabelist teostatamatud stsenaariumid, korrigeerida tuumajäätmete mõjuhinnangut ning detailsemalt välja tuua võrdlus tänase olukorraga, seal hulgas põlevkivi kasutamise kogu keskkonnamõjuga maastikule, mullale ja pinnasele, põhja- ja pinnaveele ning elusloodusele. Juhul, kui tabeli mõõdikute väärtused ei ole omavahel normaliseeritud ja stsenaariumite mõju pole sisuliselt võrreldav, siis teeme ettepaneku neid mitte tabeli kujul esitada, kuna see tekitab pigem segadust.</p>	<p>Mitte arvestatud Ekspert põhimõtteliselt nõustub, et kaalumisele tuleb võtta realistlikud stsenaariumid. Antud juhul ei ole KSH ülesanne välja valida ühte kõige sobivamat vaid kirjeldada erinevate stsenaariumite puudusi ja eeliseid. Selle tõttu võib tabelisse jätta ka stsenaariumid, mis ei ole teostatavad. See annab võimaluse näha, milliseid stsenaariume on ENMAK raames üldse läbi töötatud. Jäätmeid puudutaval real on välja toodud, et selles iseloomustatakse ohtlike jäätmete mahtu. Ekspert on nõus, et tuumajäätmed on oluliselt ohtlikumad kui sama kogus näiteks lendtuhka. St põhjustavad vale käitlemise korral olulisemat mõju. Kui palju ohtlikum (100, 1000, miljon korda) on väga keeruline kui mitte võimatu objektiivselt hinnata. Arvesse tuleb võtta ka tekkekogust ja ette nähtud käitlusviisi. Kui juurde arvestada riski maandamise meetmeid, ei pruugi tuumajäätmed olla ohtlikumad.</p>
<p>KSH aruande tabelis 5 lk-l 67 on öeldud: "Tuulikulabade ringlussevõtt on probleem. Nende vastupidavuse tõttu on ümbertöötlemine keerukas. Hetkel käib ümbertöötlemise lahenduse otsimine". Palume rõhutada, et ringlussevõtu vajadus ei teki enne 30 aastat, mis on tänapäevase tuuleelektrijaama ja tuulikulabade keskmine eeldatav eluiga, ning selleks ajaks on suure tõenäosusega olemas konkurentsivõimelise hinnaga suuremahulised ringlussevõtu lahendused.</p>	<p>Mitte arvestatud Ekspert hoidub spekulatsioonidest. Hea, kui ümber töötlemise lahendus on 30 aasta pärast olemas, kuid seda lootes ei saa praegu tegevusetult olla. Peab lähtuma olemasolevatest või tuleviku põhjendatud teadmistest.</p>

² [Statsitikaameti tabel KE033.](#)

ETTEPANEK	VASTUS
<ul style="list-style-type: none"> Tuuleparkide tähtaegseks valmimiseks on täna suur takistus pikad planeerimis- ja loamenetlused. KSH peatükis „Leevendavad meetmed“ on välja toodud, et mõistlik läbi viia üleriigiline tuuleenergeetika planeering. Veel ühe planeeringukihi lisamine tänasesse pikaldasse ja vaevalisse protsessi ei ole ENMAKi eesmärke toetav ja muudab tuuleenergia parkide õigeaegse valmimise võimatuks. Lisaks ei ole riigil tuulepargi parameetreid teadmata võimalik koostada planeeringut, millele saaks järgneda ehitusprojekti etapp. 	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>Ekspert nõustub, et tehtud ettepaneku ellu viimine tooks endaga kaasa olulise ajakulu. Samas ei pea ekspert ka põhjendatuks probleemile mitte osutamist paljalt sellepärast, et see põhjustaks plaanitud ajakava nihkumist. Samas peatükis on ekspert välja pakkunud võimaluse lahendada puudujääk planeeringu Eesti 2050 abil.</p>
Muinsuskaitseamet 17.12.2024	
<p>Mõjuanalüüs kultuuripärandile on mahutatud napile ühele leheküljele. Riskide maandamismeetmed on pärandi kaardistamine, kaitse alla võtmine ja kaitseks piirangute kehtestamine. On teadvustatud, et osa pärandobjekte on uurimata ja nende tähtsus määratlemata. On kirjas, et ENMAK tulemusel ehitiste püstitamise mõju hinnatakse konkreetse projekti käigus ja seda haldab MuKS. On käsitletud hoonete soojustamist ja vajadus vaadelda neid juhtumipõhiselt ning nimetatud ära kultuuriväärtuslike avaliku sektori hoonete renoveerimise toetamine. Tehtus on järeldus – ENMAK ei põhjusta olulist mõju ainelisele kultuuripärandile. Tuleb märkida, et aruande koostajate seas ei ole kultuuripärandi eksperti.</p> <p>Järeldusega ei saa nõustuda, kuivõrd arvesse ei ole võetud näiteks tegevusi, mis ei nõua projekti, kohaliku kaitse all olevat kultuuripärandit (st kohaliku omavalitsuse üldplaneeringutega kehtestatud miljööväärtuslike alasid ja väärtuslikke üksikobjekte, mis ei kajastu kultuuripärandi registris ega maa-ameti kultuuripärandi kaardil), väärtuslikke maastikke ja arheoloogiat. Mõjude analüüsi tuleks kindlasti täiendada ning palume selleks, et kõik ENMAK eesmärkidest hargnevad seosed oleksid läbi kaalutud, kaasata sellesse Muinsuskaitseamet.</p>	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>Mõjude hindamise meeskond lepiti kokku KSH programmi avalikustamise etapis ja kinnitati KSH programmi heaks kiitmisega. KSH aruande avalikustamise etapis täiendavaid eksperte ei lisata.</p> <p>Siiski võib asuda seisukohale, et ENMAK olulisi mõjusid kultuuripärandile ei põhjusta, nagu seda on kirjeldatud ka KSHs ja muude mõjude hindamises. Kultuuripärandi aga ka looduskeskkonna kaitse on kahetasandiline.</p> <p>Mastaapsemad tegevused eeldavad projekti ja kooskõlastamist, kuna nende mõju võib olla suurem ja väljuda lähipiirkonnast. Väiksemate tegevuste mõju ohjamiseks on kehtestatud kitsendused (kas kultuuriväärtuste või looduskaitseks), mida tuleb tegevuste planeerimisel arvestada.</p>
<p>KSH-s tuleks kindlasti mõjusid kultuuripärandile põhjalikumalt hinnata, kaasates selleks nii Muinsuskaitseamet kui asjakohased valdkonna spetsialistid.</p> <p>Arheoloogiapärandi puhul on suur osa sellest kaitse alla võtmata ning infot arheoloogiapärandi kohta tuleb arheoloogide, koduloohuviliste ja hobitsijate tegevuse käigus pidevalt juurde. Samuti on osa arheoloogiapärandist veel avastamata, kuid selle võimalikku esinemist saab prognoosida.</p> <p>Muinsuskaitseamet on prognoosiva meetodina analüüsinud ja kaardistanud valdade kaupa arheoloogiatundlikud alad, kus on suurem tõenäosus nii mitte kaitse all oleva kui seni avastamata arheoloogiapärandi esinemiseks. Alad on kaardistatud ning nendega tuleb arvestada ehitustegevuse planeerimisel (nii KMH-d või detailplaneeringut nõudvate projektide kui ka 500 m² suuremate ehitiste kavandamisel). Tegemist on leevendavate meetmetega kultuuripärandi säilimisele.</p> <p>Arheoloogiapärandile avaldavad suuremaid maa-alasid hõlmavad tegevused nii maal kui meres, eriti kui nendega kaasneb kaevetegevus, negatiivset mõju. Mälestistel, nende kaitsevööndites, kuid ka arheoloogiatundlikel aladel, on esmaseks leevendavaks meetmeks leida võimalused arheoloogiapärandi säilitamiseks. Kui see pole võimalik, on võimalik negatiivset mõju leevendada ka arheoloogilise kaevamise läbi. Selle juures tuleb arvestada sellega, et arheoloogiapärandi täiemahuline läbi uurimine ajamahukas ja sõltuvalt pärandi liigist ka kulukas. Mh kaasnevad arheoloogilise kaevamisega ka täiendavad probleemid riigi võimekusega tagada arheoloogilise materjali konserveerimine ja hoiustamine.</p>	<p>Mitte arvestatud.</p> <p>Tegemist ei ole ENMAK spetsiifilise probleemiga vaid arendustegevuse probleemiga üldiselt (teedehitus, elamuehitus, kaevandamine jne). Seega tuleb probleemi lahendada mitte ENMAK kaudu vaid valdkondade üleselt. Kui Muinsuskaitseamet on kaardistanud arheoloogiatundlikud alad, siis järgmise sammuna tuleb neile anda seadusandlik tähendus. Sellest tähendusest (piirang, kohustus vms) peavad lähtuma kõik arendustegevused.</p>

ETTEPANEK	VASTUS
<p>Näiteks on lk 75 nimetatud, et tarbimise juhtimisel puudub mõju kultuuripärandile, kuid see ei ole tõsi, kuna tarbimise juhtimise all mõeldakse nii esemeid kui ka hooned (nagu tuleb välja veerust „Inimese tervis“, kus on viidatud rajatiste püstitamisele) ning seega hõlmab tarbimise juhtimine ka juba olemasolevate hoonete kasutuse jätkamist uute hoonete ehitamise asemel ning see väieldamatult puudutab ajaloolisi hooned, sh kultuuripärandit. Vastutustundlik tarbimine ja tootmine (sh hooned ja ehitusmaterjalid) on ENMAK-ki ülevõetud „Eesti 2035“ mõõdik. Lisaks arvestab ENMAK ka ringmajanduse põhimõtetega, mis on samuti kultuuripärandi säilimist toetav kontseptsioon.</p>	<p>Arvestatud. Peatükis „8.10 Tehnoloogiate ja keskkonnale avalduva mõju võrdlus“ real „Tarbimise juhtimine“ lisati kultuuripärandi veergu sarnane järeldus, mis on inimese tervist puudutavas veerus.</p>
<p>Samuti lk 78 on märgitud, et maakütte olulist mõju kultuuripärandile ette näha ei ole, kuid siin tuleb juhtida tähelepanu, et ka osa mõisaparke on ehitismälestised ja neis asuvate hoonete (nt algsest erinevalt nüüd eluhoonena kasutatavad mõisakompleksi kõrvalhooned) juurde maakütte kavandamine puudutab kultuuripärandit (pargi koosseisu ja struktuuri) kindlasti. Samuti võib maakütte rajamine seada ohtu arheoloogilise kultuurikihi näiteks muinsuskaitsealadel või hajaasustuse piirkondades. Ka näiteks eelpoolnimetatud mõisaparkides on väga sageli mõisate varasemate etappidega seotud arheoloogiline kultuurikiht maa sees säilinud, sh hoonete struktuuride jäänused jmt. Pinnasetöödel ajalooliselt asustatud piirkondades tuleb kindlasti arvestada selle võimaliku mõjuga maa-alusele kultuuripärandile. ENMAK eesmärgina sõnastatud kaugküttevõrgu eelisarendamine mõjutab samuti ehitatud kultuuripärandit nii läbi elutingimuste parendamise ja küttekulude alandamise (seega aitab hoida jätkuvas kasutuses või võtta uuesti kasutusse suure remondivõlaga ning kaasaegsetest elamismugavustest mahajäänud ajaloolisi hooned) kui ka, taaskord, kaevetöödega seotud riskide näiteks muinsuskaitsealadel. Selliste mõjude analüüsi ammendavaks teostamiseks on vaja kaasata Muinsuskaitseamet.</p>	<p>Mitte arvestatud. Ehitismälestised ja muinsuskaitsealad on kaitse all nii, et kultuuripärandile potentsiaalselt kahjulike tegevuste elluviimiseks on vaja küsida Muinsuskaitseameti luba. Seega on siiski mõju ohjatud. Asulates võib mis iganes kaevetegevus jõuda kultuuriliselt huvi pakkuva kihini. Potentsiaalselt huvipakkuvad kohad on kaardistatud. Ülejäänud kohtades eeldatavasti seisatakse ehitustegevus ja teavitatakse muinsuskaitseametit. Pole põhjust anda hinnangut, et kaevamisest põhjustatud mõju kultuuripärandile kindlasti leiab aset. See oleks spekulatsioon.</p>